Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 34

IJTIMOIY ADOLAT VA YOSHLARNING TENG IMKONIYATLARI

Maxliyoxon Aliyevna Abdullayeva*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ mahliyoxon94@gmail.com

DOI: 10.5281/zenodo.24475125

Kalit so‘zlar:

ijtimoiy adolat, teng imkoniyat, aksiologik dunyoqarash, real erkinlik, ijtimoiy to‘siq, institutsional mas’uliyat

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlarning teng imkoniyatlari aksiologik dunyoqarash rivojlanishining ijtimoiy sharti sifatida tahlil qilinadi. Konseptual va normativ tahlil huquqiy ochiqlikni real foydalanish imkoniyatidan farqlaydi. Kirish, o‘zlashtirish va ta’sir bosqichlarini bog‘lovchi model ishlab chiqiladi. Adolatli qo‘llab-quvvatlashning erkinlik, dalillilik va qayta ko‘rib chiqishga ochiqlik mezonlari asoslanadi.

KIRISH

Jamiyatning liberallashuvini yoshlar uchun tanlovlar sonining ko‘payishi orqali baholash yetarli emas. Tanlov rasman ochiq bo‘lishi bilan undan foydalanish imkoniyati bir hodisani anglatmaydi. Bir xil huquqqa ega ikki shaxsning qaror qabul qilish uchun vaqti, tushunarli axboroti va xavfsiz muqobili turlicha bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolaning boshlang‘ich savoli shundan iborat: yosh inson o‘z hayotini qadriyatli maqsadlar asosida qurishi uchun qaysi sharoitlar adolatning talabi hisoblanadi va qaysi farqlar uning erkin tanloviga tegishli bo‘lib qoladi?

S. Sultanov ijtimoiy adolatni nazariy asoslash va amaliy munosabatlarni baholashning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi [1]. M. Atavullaevning tahlilida institutsional tizimni tashkil qilish bilan uning inson manfaatlariga xizmat qilishi farqlanadi [2]. Mazkur yondashuvlar yoshlar dunyoqarashini faqat ularning ichki e’tiqodlari orqali tushuntirishni cheklaydi. Qadriyatni tanlash shaxsning faoliyati bo‘lsa ham, tanlangan qadriyatni amalga oshirish imkoniyatlari ijtimoiy tartiblar bilan bog‘liq. Shu sababli normativ baho e’tiqodning mazmuni va uni ro‘yobga chiqarish shartlarini bir-biriga aralashtirmasligi lozim.

Bu yerda teng imkoniyatlar barcha yoshlarning bir xil natijaga erishishi yoki bir xil turmush tarzini tanlashi degan ma’noda ishlatilmaydi. Tadqiqotning obyekti — liberallashuv jarayonidagi shaxs va institut munosabatlari; predmeti, qadriyatli maqsadlarni mustaqil belgilash hamda amalga oshirish imkoniyatlarining adolat mezonlari. Kasbiy yuksalishni tanlagan shaxs bilan oilaviy g‘amxo‘rlikni ustuvor bilgan shaxsni bitta muvaffaqiyat ko‘rsatkichi asosida tartiblash ularning hayotiy maqsadlari farqini yo‘qotishi mumkin. Bunday tartiblashning asosini alohida tushuntirish talab etiladi.

Maqolaning maqsadi formal tenglik, real imkoniyat va natijalar xilma-xilligini ajratadigan falsafiy modelni ishlab chiqishdir. Asosiy tezisga ko‘ra, adolatli imkoniyat huquqiy kirish bilan tugamaydi: u resursni o‘zlashtirish va o‘z hayotiga taalluqli qarorlarga ta’sir ko‘rsatish shartlarini ham qamrab oladi. Taklif etiladigan

model yoshlar guruhining tayyor empirik tavsifi emas. U cheklovlarni aniqlash va muayyan yordam shaklini asoslashda qo‘llash mumkin bo‘lgan normativ tahlil vositasidir.

METODLAR

Tadqiqot konseptual tahlil, normativ rekonstruksiya va qarshi misollarni tekshirish usullariga tayanadi. Konseptual tahlilda huquq, resurs, qobiliyat, imkoniyat va natija tushunchalarining farqlari aniqlashtirildi. Normativ rekonstruksiyada teng axloqiy maqomdan kelib chiqadigan institutsional majburiyatlar izohlandi. Qarshi misollar yordamida resurslarni mutlaqo teng taqsimlash, natijalarni birxillashtirish yoki faqat shaxsiy sa’y-harakatga tayanishning cheklovlari ko‘rsatildi. Quyida keltiriladigan vaziyatlar fikriy tajribalar bo‘lib, ular o‘tkazilgan so‘rovnoma yoki kuzatuv natijalarini ifodalamaydi.

Mahalliy manbalar masalaning institutsional qo‘yilishini, boshqa manbalar esa imkoniyat, ijtimoiy ierarxiya va normativ baholashdagi kelishmovchiliklarni ochishga xizmat qildi. Sultanov va Swiftning ochiq matnlari, Atavullaev va Robeynsning tegishli qismlari o‘rganildi. Kashnikov, Shaveko, Wolff va Anderson haqidagi bayonlar rasmiy annotatsiyalarida ochilgan tezislar doirasi bilan cheklandi. To‘liq matn o‘qilmagan manbalarning batafsil dalillari qayta tiklangan deb ko‘rsatilmadi.

Tahlilda uch savol ketma-ket qo‘yildi: imkoniyat kimga rasman berilgan, undan foydalanish qanday shartlarga bog‘liq va tartibni qayta ko‘rib chiqishda kimning ovozi hisobga olinadi? Ushbu savollar natijani oldindan tenglashtirish talabi bilan teng huquqni himoya qilish talabini ajratishga yordam beradi. Empirik samaradorlik baholanmadi; takliflar muayyan muassasa, hudud va yoshlar guruhiga moslashtirilganda alohida ma’lumotlar bilan tekshirilishi kerak. Shunday tekshiruv normativ asosni to‘ldiradi, biroq adolat mezonini oddiy statistik ko‘rsatkichga aylantirmaydi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida teng imkoniyatlarning quyidagi ishchi ta’rifi taklif etiladi: yoshlarning teng imkoniyatlari, ularning bir xil axloqiy maqomini saqlagan holda, asosli hayotiy maqsadlarni tanlash, ularga erishish vositalaridan foydalanish va ushbu vositalarni taqsimlaydigan tartiblarga e’tiroz bildirish uchun zarur sharoitlarning adolatli tashkil etilishidir. Ta’rifda tenglik shaxslarning o‘xshashligiga emas, ularning talablarini jiddiy ko‘rib chiqish majburiyatiga asoslanadi. Imkoniyat mazmunli bo‘lishi uchun tanlovni amalga oshirish va tanlovdan voz kechish yo‘li ham mavjud bo‘lishi kerak.

Birinchi bosqich huquqiy kirishdir. Tanlov, dastur yoki jamoat faoliyati uchun qo‘yilgan talablar shaxsning kelib chiqishi va aloqalari kabi mazkur faoliyatga daxlsiz belgilar asosida cheklamasligi lozim. Biroq kirish mezonining hammaga bir xil yozilishi uning adolatliligini hali ko‘rsatmaydi. Muayyan ko‘nikma faqat ayrim guruhlar uchun mavjud tayyorgarlik sharoitida shakllansa, mezon ushbu sharoitning afzalligini ham qayta ishlab chiqarishi mumkin. Mezonning vazifaga zarurligi va unga tayyorlanish yo‘llari birgalikda baholanishi kerak.

Ikkinchi bosqich resursni o‘zlashtirishdir. Robeyns imkoniyatlar yondashuvida vositalar bilan inson erisha oladigan faoliyat va holatlar o‘rtasidagi farqni aniqlashtiradi [8]. Bundan maqola doirasida quyidagi xulosa chiqariladi: teng miqdordagi resurs bir xil real imkoniyat yaratadi, deb oldindan taxmin qilish mumkin emas. Resursdan foydalanish uchun vaqt, jismoniy kirish, tilni tushunish yoki yordamchi vosita zarur bo‘lsa, ularning mavjudligi taqsimotning tarkibiga kiradi. Qo‘shimcha yordam shu farqni kamaytirishga qaratilganda imtiyoz deb avtomatik baholanmaydi.

Fikriy misolda ikki yoshga bir xil bepul kasbiy kurs taklif etilganini olaylik. Ulardan biri yaqin masofada yashaydi, ikkinchisi esa dars vaqtida oila a’zosiga qarashi kerak. Bepul o‘qishning o‘zi ikkinchi shaxsga kursni amalda tanlash imkoniyatini bermasligi mumkin. Mashg‘ulot vaqtini moslashtirish uning natijasini kafolatlamaydi; faqat oldingi tashkiliy cheklovni yumshatadi. Bu misol yordamni shaxs o‘rniga maqsad tanlash bilan tenglashtirishga yo‘l qo‘ymaydi. Qaror erkinligi saqlangan holda sharoitni yaxshilash mumkinligi man-

tiqan ko‘rsatilmoqda.

Uchinchi bosqich qarorlarga ta’sir ko‘rsatishdir. Yoshlar imkoniyatlardan foydalanuvchi bo‘lish bilan cheklanmay, ularni belgilovchi mezonlarning tushuntirilishini talab qila olishi kerak. Aks holda yordamga muhtojlik ularni doimiy minnatdorlik yoki sukut holatiga qo‘yishi mumkin. Bu bosqich har bir talab albatta qondirilishini anglatmaydi. U rad javobining asoslarini bilish, xatoni ko‘rsatish va shikoyatni ko‘rib chiqadigan tartibdan foydalanish imkoniyatini anglatadi. Shaxsning ovozi manfaatning o‘zi bilan birga adolatli munosabatning tarkibiga kiradi.

Uch bosqich o‘rtasidagi aloqani uzish turli nuqsonlarni yuzaga keltiradi. Kirish bor, ammo o‘zlashtirish yo‘q bo‘lsa, huquq bajarib bo‘lmaydigan va’daga yaqinlashadi. O‘zlashtirish qo‘llab-quvvatlanib, ta’sir imkoniyati berilmasa, inson yordam siyosatining passiv obyekti bo‘lib qoladi. Ta’sir uchun rasmiy maydon mavjud bo‘lib, unda ishtirok etish resursi bo‘lmasa, ayrim ovozlar takroran chetda qoladi. Model shuning uchun har bir bosqichni alohida hamda ularning o‘zaro bog‘lanishini birgalikda baholashni talab qiladi.

J. Wolff ijtimoiy tenglik nuqtayi nazaridan ierarxiyaning turli shakllarini farqlaydi va guruhiy ierarxiyalar muammosiga e’tibor qaratadi [5]. Mazkur farqlash yoshlar yutuqlarini baholashda muhim: muayyan ishni yaxshi bajarish uchun berilgan e’tirof shaxsning umumiy insoniy maqomi yuqoriroq ekanini bildirmaydi. Tanlovda g‘olib bo‘lmagan yoshni kamroq hurmatga loyiq deb ko‘rish natijaviy farqni maqomiy tengsizlikka aylantiradi. Adolatli rag‘bat faoliyat natijasini baholashi, shu bilan birga barcha ishtirokchilarning sha’nini saqlashi lozim.

Modelda raqobat cheklangan taqsimlash usuli sifatida qabul qilinadi. Bitta lavozim yoki kam sonli loyiha o‘rni uchun farqlash zarur bo‘lishi mumkin. Ammo ayni mezon hayotdagi barcha imkoniyatlarga tatbiq etilsa, bir martalik muvaffaqiyatsizlik ketma-ket cheklanishlarga olib keladigan tartib hosil bo‘ladi. Shu bois qayta tayyorlanish, boshqa yo‘l bilan malakasini ko‘rsatish va keyingi tanlovda ishtirok etish imkoniyatlari baholanishi kerak. Yoshning hozirgi natijasini uning kelajak imkoniyatlari chegarasi deb belgilash normativ asos talab qiladi.

A. Swift ta’limiy ajratish masalasida natijalar haqidagi mulohazalar bilan huquqlar haqidagi mulohazalarni ajratadi [6]. Ushbu farqlash maqolamizda yordam siyosatini baholashga tatbiq etiladi. Dastur umumiy natijani yaxshilasa ham, ayrim shaxslarni ularning roziligisiz boshqalarning foydasi uchun vositaga aylantirishi mumkin. Shuningdek, individual tanlovni himoya qiluvchi tartib boshqalarning imkoniyatlariga ta’siri sababli tanqidiy baholanishi mumkin. Natijadorlik va huquqiy maqbullik alohida savollar sifatida saqlanishi adolat haqidagi muhokamani aniqlashtiradi.

Yordamning mezoni faqat yetishmovchilikni sanashdan iborat bo‘lmasligi lozim. Muayyan shaxsga nima yetishmayotgani uning o‘zi qadrlaydigan, boshqalarning huquqlariga zid bo‘lmagan faoliyatga nisbatan aniqlanadi. Masalan, hammani bir xil kasbiy yo‘nalishga tayyorlash resurslarni tartibli taqsimlashi mumkin, ammo hayotiy loyihalar xilma-xilligini kamaytiradi. Adolatli yordam maqsadlarning maqbul doirasini kengaytirishi kerak. Yordam oluvchining tanlovini tashkilotchining qulayligi bilan almashtirishga normativ jihatdan alohida ruxsat kerak bo‘ladi.

Dalillarga ochiqlik modelning yana bir shartidir. E. Anderson adolat haqidagi kelishmovchiliklar bir xil axloqiy prinsiplarni qabul qilgan tomonlarning faktlarni turlicha tushunishi bilan ham bog‘liq bo‘lishini ko‘rsatadi [7]. Shundan kelib chiqib, yoshlarning passivligi yoki intilmasligi haqida hukm chiqarishdan oldin ularning yo‘lidagi cheklovlar tekshirilishi lozim. Mazkur talab har qanday muvaffaqiyatsizlikni sharoit bilan oqlash emas. U shaxsiy javobgarlikni baholashda qaysi imkoniyat amalda mavjud bo‘lganini aniqlash zaruratini bildiradi.

Imkoniyatning vaqt davomiyligi alohida ahamiyatga ega. Hozir taklif etilgan qulaylik kelgusida tanlov yo‘llarini yopib qo‘ysa, uni to‘liq yutuq sifatida baholab bo‘lmaydi. N. Shaveko avlodlararo adolatni muhokama qilib, farovonlik ko‘rsatkichlarining normativ asoslanishi zarurligini ta’kidlaydi [4]. Maqolamiz bu fikrni hozirgi yoshlar hayot yo‘lining ochiqligiga oid mustaqil savolga aylantiradi. Bugungi daromad, bugungi bandlik va kelajakdagi mustaqillik o‘rtasidagi muvozanatni bitta tezkor ko‘rsatkich orqali hal qilib bo‘lmaydi.

Teng imkoniyatning ikki xil o‘lchovi farqlanishi lozim. Yetarlilik o‘lchovi yoshning muhim faoliyatlarda ishtirok etishi uchun minimal sharoit bormi, degan savolni qo‘yadi. Qiyosiy o‘lchov esa bir shaxsning afza-

lligi boshqasining imkoniyatini qanday o‘zgartirayotganini tekshiradi. Kutubxonaga kirishning yetarli sharoiti yaratilgani stipendiya tanlovidagi barcha farqlarni oqlamaydi. Aksincha, tanlov qoidalarining hammaga tengligi mutolaa uchun zarur sharoit umuman mavjudligini kafolatlamaydi. Ushbu o‘lchovlarni ajratish bir turdagi yutuq bilan boshqa turdagi kamchilikni yashirishning oldini oladi.

Kasbiy mezonlar masalasida vazifaga moslik alohida tekshiriladi. Masalan, fikriy vaziyatda tarjimon tanlovida tilni bilish bevosita zarur talab bo‘lishi mumkin, oilaning ijtimoiy mavqeyi esa bunday talab emas. Biroq tilni bilish darajasi qanday aniqlanishi ham ahamiyatli: qimmat sertifikatning o‘zi yagona dalil sifatida qabul qilinsa, amaldagi malakasi yetarli bo‘lgan shaxs chetda qolishi mumkin. Model mezonni bekor qilishni emas, aynan zarur qobiliyatni ko‘rsatishning bir necha ishonchli yo‘lini ko‘rib chiqishni taklif etadi.

Yordamga ehtiyojni aniqlash axborot yig‘ishni talab qilishi mumkin, ammo bu shaxsiy hayotni to‘liq ochib berish majburiyatini anglatmaydi. Normativ jihatdan faqat qaror uchun zarur ma’lumot so‘ralishi, undan kim foydalanishi va qachon qayta tekshirilishi tushuntirilishi kerak. Yordam olish uchun o‘z qiyinchiligini omma oldida namoyish qilish talabi insonni yordamdan voz kechishga undashi mumkinligi fikriy qarshi misoldir. Demak, mablag‘ ajratishdagi oshkoralik bilan yordam oluvchining barcha tafsilotlarini oshkor qilish turli narsalardir.

Ehtiyojga qarab farqlashning o‘zi ham tanqidga ochiq qoladi. Agar qo‘shimcha yordam oluvchilar doimiy ravishda alohida va qobiliyatsiz guruh deb nomlansa, moddiy yordam maqomiy zarar bilan qo‘shilishi mumkin. Bunga qarshi individual moslashtirish bilan barcha uchun qulay muhitni yaxshilash imkoniyatlari solishtiriladi. Masalan, faqat bitta kishiga jadvaldan istisno berish va butun guruhga bir necha vaqtni tanlash imkonini berish turlicha munosabat hosil qiladi. Qaysi yechim maqbul ekani xarajat, maxfiylik va haqiqiy ehtiyoj asosida aniqlanadi.

Imkoniyatlar ba’zan o‘zaro bog‘langan bo‘ladi. Yoshning ta’limga vaqt ajratishi uyda parvarish bilan shug‘ullanayotgan boshqa kishining yukini oshirishi mumkin. Shuning uchun shaxsga yordam berishning oqibatlari faqat yordam oluvchining natijasi bilan o‘lchanmaydi. Ushbu mulohaza yoshning erkinligini oilaviy talabga mutlaq bo‘ysundirish uchun asos emas. U parvarish vazifasini muqobil tashkil qilish kabi yechimlarni qidirishga sababdir. Adolat talabi majburiyatni bir kishidan boshqasiga ko‘rinmas ravishda ko‘chirish bilan bajarildi deb hisoblanmasligi kerak.

Qadriyatli maqsadlarning mazmuni ham alohida ehtiyotkorlikni talab qiladi. Yosh mavjud sharoitga moslashib, erishishi qiyin bo‘lgan maqsaddan voz kechishi mumkin. Biroq bundan uning har qanday kamtarona tanlovi soxta degan xulosa kelib chiqmaydi. Tashqi baholovchi insonning haqiqiy istagini o‘zi belgilab bera olmaydi. Maqbul yo‘l muqobillar haqida tushunarli axborot, sinab ko‘rish imkoniyati va qayta tanlash vaqtini yaratishdir. Shundan keyin ham tanlangan sodda hayot yo‘lini kam qiymatli deb baholash uchun asos qolmaydi.

Cheklangan resurslar sharoitida ustuvorlikni belgilash ochiq izohlanishi lozim. Eng katta umumiy foydani beradigan yordam bilan eng jiddiy to‘siqni bartaraf qiladigan yordam doim bir xil bo‘lmasligi mumkin. Model bunday ziddiyatni avtomatik formula orqali yechmaydi. U zararning og‘irligi, yordamning amaliy imkoniyati va yordamdan keyin qoladigan erkinlikni birga muhokama qilishni talab qiladi. Qaror mezoni oldindan e’lon qilinsa, muayyan shaxsga berilgan rad javobi tasodifiy munosabatdan farqlanishi va asosli e’tiroz uchun ochilishi mumkin.

Barcha ne’matlar raqobatli xususiyatga ega emas. Bir yoshning bilimini chuqurlashtirishi boshqasining bilim olishini zarur ravishda kamaytirmaydi; yagona grantni olishi esa shu tanlovdagi boshqalar natijasiga bevosita ta’sir qiladi. Shuning uchun bilimga kirish bilan cheklangan mukofotni taqsimlashga aynan bir xil adolat qoidasi tatbiq etilmasligi kerak. Umumiy o‘quv resursini kengaytirish ba’zan g‘olibni tanlash tartibini takomillashtirishdan mustaqil vazifadir. Imkoniyat siyosati faqat g‘oliblar ro‘yxati bilan baholansa, hamkorlikda yaratiladigan foyda e’tibordan chetda qoladi.

Bundan aksiologik rivojlanish uchun qo‘shimcha xulosa kelib chiqadi. Yosh inson yutug‘ini qadrlashi bilan birga uni mumkin qilgan umumiy sharoitlarni tan olishi mumkin. Bunday e’tirof shaxsiy mehnatning qadrini kamaytirmaydi. U o‘z muvaffaqiyatini boshqalarning imkoniyatini mensimaslikka asos qilishdan tiyilishga xizmat qiladigan normativ talabdir. Natijada adolatga munosabat faqat yordam so‘rash paytida emas, afzallikka ega bo‘lgan vaziyatda ham tekshiriladi.

Quyidagi jadval uch bosqichli modelni qo‘llashda foydalaniladigan oltita normativ mezonni umumlashtiradi. Mezonlar tayyor diagnostik test yoki ballar shkalasi sifatida taqdim etilmaydi. Ular qarorni qaysi asoslar bilan himoya qilish mumkinligini va qaysi holatlarda qo‘shimcha dalil zarurligini ko‘rsatadi. Jadvaldagi savollar bir-birining o‘rnini bosa olmaydi: teng kirish talabi yetarli resurs haqidagi savolni bekor qilmaganidek, samarali yordam ham shikoyat qilish imkoniyatini ortiqcha qilmaydi.

1-jadval. Yoshlarning teng imkoniyatlarini baholash mezonlari

Mezon	**Asosiy savol**	**Adolatsizlik xavfi**	**Normativ talab**
Teng kirish	Talab vazifaga daxldormi?	Kelib chiqishning yashirin ustunligi	Mezonni ochiq asoslash
Real foydalanish	Resursni ishlatish mumkinmi?	Rasmiy taklifning amalda yopiqligi	Zarur sharoitni moslashtirish
Tanlov xilma-xilligi	Maqbul muqobil bormi?	Bitta hayot yo‘lini majburlash	Muqobilni saqlash
Teng maqom	Farq hurmatni kamaytiradimi?	Natijani insoniy qadrga aylantirish	Sha’nni shartsiz e’tirof etish
Qayta ko‘rib chiqish	E’tiroz eshitiladimi?	Bir tomonlama hukm	Dalil va shikoyatga ochiqlik
Davomiylik	Keyingi yo‘llar ochiqmi?	Vaqtinchalik foyda evaziga qaramlik	Kelajak tanlovini asrash

Modelning normativ natijasi shuki, adolatli farqlash va kamsituvchi farqlash o‘rtasidagi chegara farqning mavjudligida emas, uning asosi va oqibatlaridadir. Faoliyatga zarur talab bilan ijtimoiy kelib chiqishni bilvosita afzal ko‘ruvchi talabni ajratish kerak. Shu bilan birga, ehtiyojga mos yordam shaxsni doimiy ojizlik maqomiga bog‘lab qo‘ymasligi zarur. Yordamni qayta baholash va undan mustaqil chiqish yo‘lining saqlanishi qo‘llab-quvvatlashni qaramlikka aylantirmaslikning falsafiy shartidir.

MUHOKAMA

Taklif etilgan modelga birinchi e’tiroz uni imkoniyatlar tengligini cheksiz kengaytirishda ayblashi mumkin. Har bir shaxsning sharoiti farqli ekan, barcha farqlarni bartaraf qilish imkonsiz. Mazkur e’tiroz model chegarasini aniqlashtiradi: adolat har qanday hayotiy noqulaylikni to‘liq yo‘qotishni talab qilmaydi. Baholashda to‘siqning muhim faoliyatga ta’siri, uni kamaytirish imkoniyati, boshqa shaxslar manfaatiga yuklanadigan xarajat va yordamning erkinlikka munosabati ochiq muhokama qilinadi. Qaror shunday asoslanganda cheklangan resurslar adolat haqida gapirishni bekor qilmaydi.

Ikkinchi e’tiroz sa’y-harakat va mas’uliyatning ahamiyati kamayishiga taalluqlidir. Agar barcha natijalar sharoit orqali izohlansa, shaxsiy tashabbus e’tibordan chetda qoladi. Biroq model natijaning sababini oldindan belgilamaydi; u mas’uliyatni yuklash uchun zarur tekshiruvni taklif qiladi. Inson ma’lum yo‘lni ongli rad etganmi, yo‘l unga tushunarli bo‘lganmi, rad etish oqibatlari mutanosibmi? Ushbu savollarga javob olingach, sa’y-harakatning o‘rni aniqroq baholanadi. Javobgarlik va sharoitni hisobga olish bir-birini bekor qiladigan tamoyillar emas.

Uchinchi e’tiroz qo‘llab-quvvatlashning paternalistik tus olishidir. Yoshlarning manfaatini ulardan ko‘ra yaxshiroq bilishga da’vo qilgan institut maqbul turmush tarzini majburan belgilashi mumkin. Bunga qarshi model maqsadni birgalikda aniqlash, muqobil yo‘llarni taklif etish va rad etish huquqini saqlashni talab qiladi. Agar yordam faqat oldindan belgilangan qadriyat pozitsiyasiga sodiqlik evaziga berilsa, u aksiologik mustaqillikni cheklaydi. Himoya zarur bo‘lgan holatlar alohida asoslanishi, shaxsning ovozini avtomatik ravishda bekor qilmasligi kerak.

To‘rtinchi e’tiroz normativ nazariyaning mahalliy sharoitga ko‘chirilishi bilan bog‘liq. B. Kashnikov adolat nazariyalarining qo‘llanish shartlari va chegaralarini muhokama qiladi [3]. Uning muayyan jamiyatga bergan bahosini O‘zbekistonga tayyor tashxis sifatida ko‘chirish mumkin emas. Bu maqolada undan olinadigan metodologik xulosa, konseptni ko‘chirishdan oldin uni ishlatishga imkon beradigan ijtimoiy munosabatlarni tekshirish zarurati. Mahalla, oila, ta’lim muassasasi yoki mehnat tashkilotining yordam berish imkoniyati bilan shaxsga bosim o‘tkazish ehtimoli alohida o‘rganilishi lozim.

Yana bir muammo yoshlarning qarorni qayta ko‘rib chiqishdagi ishtiroki. Har bir qarorni barcha manfaatdor shaxslar bilan boshidan muhokama qilish vaqt va resurs talab etadi. Shu sababli ishtirokning mutanosib shakli zarur: umumiy mezonlar ishlab chiqilishida keng fikr olish, individual xatolar uchun sodda murojaat yo‘lini saqlash va tizimli muammolarni davriy tekshirish bir-birini to‘ldirishi mumkin. E’tiroz bildirish rad javobini avtomatik bekor qilmaydi. Biroq qarorni o‘zgartirishning hech qanday imkoniyati bo‘lmasa, tushuntirish faqat tayyor hukmni bezash vositasiga aylanishi xavfi mavjud.

Yoshlar aksiologik dunyoqarashi nuqtayi nazaridan modelning foydasi adolatni faqat o‘ziga resurs talab qilish bilan cheklamasligidadir. Shaxs o‘z ehtiyoji bilan birga boshqalarning tanlov shartlarini ham baholay olishi kerak. Masalan,

o‘ziga qulay tanlov mezonini boshqa guruhga ham maqbul deb hisoblashdan oldin, ularning tayyorgarlik va ishtirok imkoniyatlari solishtiriladi. Bu normativ mashq har bir farqni adolatsizlik deb e’lon qilishni talab qilmaydi. U afzallikning sababini tushuntirish va kerak bo‘lsa qarorni o‘zgartirish mas’uliyatini shakllantirishga qaratiladi.

Amaliy qo‘llashda ma’lumotlar yoshlarning o‘z tajribasi bilan birga yig‘ilishi maqsadga muvofiq. Imkoniyat mavjudligi haqidagi rasmiy hisobot va undan foydalanishdagi qiyinchilik haqidagi bayon turli ma’lumot beradi. Ularni solishtirish uchun ishtirokchi tajribasi, qaror mezonlari va muqobil tushuntirishlar ochiq ko‘rib chiqiladi. Biroq bunday tekshiruv hali ushbu tadqiqotda amalga oshirilmagan. Modelning kuchi uning tayyor samaradorlik da’vosida emas, baholash savollarini ajratishida va kelgusidagi empirik tahlilga tekshiriladigan yo‘nalish berishidadir.

XULOSA

Tahlil yoshlarning teng imkoniyatlari bir xil huquqlar e’lon qilish bilan cheklanmasligini ko‘rsatdi. Maqola adolatni huquqiy kirish, resursdan amalda foydalanish va qarorga ta’sir qilishning birligi orqali izohladi. Yosh inson nimani qadrlashini o‘zi belgilashi kerak, ammo shu maqsad sari harakat qilish shartlari ham adolatli bo‘lishi lozim. Tenglik hammaning bir xil natijaga erishishini talab qilmaydi. U farq nima sababdan yuzaga kelganini tushuntirish va har bir kishining teng qadrini saqlashni talab qiladi. Ehtiyojga mos yordam mavjud to‘siqni kamaytirib, boshqa yo‘lni tanlash huquqini ochiq qoldirsa, uni asoslash mumkin. Bunday yordam evaziga doimiy itoat yoki muayyan e’tiqodga sodiqlik talab qilish mumkin emas. Bir marta yutqazgan yosh uchun keyingi barcha yo‘llarni yopish ham alohida asos talab qiladi. Adolatga ongli munosabat faqat o‘ziga yordam so‘rash paytida yuzaga chiqmaydi. U afzallikka ega bo‘lgan shaxsning boshqalarga qanday qarashida ham ifodalanadi. Taklif etilgan model tayyor reyting yoki o‘lchov natijasi emas. Uni qo‘llash uchun yoshlarning tajribasi, yordamning maqsadi va muqobil yechimlarning oqibati tekshirilishi zarur. Kelgusi izlanishlar qaysi to‘siqlar muhim faoliyatni cheklayotgani va ularni kamaytirish kimning zimmasiga tushishini aniqlashi mumkin. Bunda shaxsning tanlovi bilan umumiy tartibning ta’siri alohida baholanadi. Yordamning qiymati qisqa foyda bilan emas, kelajakda o‘z yo‘lini tanlash imkonini qay darajada saqlashi bilan ham tekshiriladi.

References

[1] Sultanov S. H. Ijtimoiy adolatni tushunishga zamonaviy yondashuvlar // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. 2023. Vol. 3, No. 1/2. (p. 136–142).

[2] Atavullaev, M. A. Ijtimoiy davlat institutsional tizimlarini mustahkamlashning ilmiy va falsafiy–huquqiy masalalari // Falsafa va huquq. 2026. Vol. 36, № 2. (p. 183–187).

[3] Кашников Б. Н. Специфика теории справедливости и проблема ее применимости в России // Человек. 2021. Т. 32, № 3. (p. 76–87). 4. Шавеко Н.А. (2024). Проблемы межпоколенческой справедливости: от договорной теории к деликтному подходу. Журнал исследований социальной политики, 22(2). (p. 349–362). DOI: 10.17323/727-0634-2024-22-2-349-362

[4] Wolff J. Equality and Hierarchy // Proceedings of the Aristotelian Society. 2019. 119(1). (p. 1–23). DOI: 10.1093/arisoc/aoz001

[5] Swift A. Segregation from a Normative Perspective // On Education. Journal for Research and Debate. 2021. 4(11). (p. 1–5). DOI: 10.17899/on_ed.2021.11.1

[6] Anderson E. The Epistemology of Justice // The Southern Journal of Philosophy. 2020. 58(1). (p. 6–29). DOI: 10.1111/sjp.12351

[7] Robeyns I. Core Ideas and the Framework // Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined. Cambridge: Open Book Publishers, 2017. (p. 21–88). DOI: 10.11647/OBP.0130.02